

МІЖЕТНІЧНА ВЗАЄМОДІЯ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ПРОСТОРИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності одного з найскладніших явищ етнонаціонального розвитку поліетнічних країн, зокрема і України. Розкривається значення поняття «міжетнічна взаємодія», відтворюється її структура та взаємозв'язок між компонентами цієї структури. Аналізуються умови та простори протікання міжетнічної взаємодії, звертається увага на можливі наслідки взаємодії представників різних етнічних спільнот, носіїв різних етнокультурницьких традицій.

The article deals with one of the most complicated phenomenon in the ethnonational developments of poliethnic countries, among them Ukraine. The notion «ethnic interaction» is explained, its structure and interaction of the structural components are shown. Conditions and spaces of realizing of interethnic communication are analized, the attention is drawn to possible consequences of interaction of representatives of different ethnic communities, bearers of different ethnocultural traditions.

Актуальність проблеми. Феномен міжетнічної взаємодії є одним із найбільш характерних маркерів суспільних процесів у поліетнічних країнах сучасного світу. Вже впродовж кількох десятків років зарубіжні, а останніми роками й вітчизняні, дослідники етнічності, зокрема і соціологи, намагаються проникнути у сутність цього явища. Увагу дослідники акцентують, передусім, на змістові самого поняття, протіканні процесу міжетнічної взаємодії, її результатах та менеджменті цим процесом. Попередньо зауважимо, що, міжетнічна взаємодія, маючи загальні риси й протікаючи за загальними закономірностями в усіх поліетнічних країнах, виявляє свої особливості у кожній країні, що пов'язано з особливостями розвитку тієї чи іншої країни, де проживають представники різних етнічних спільнот.

Мета: уточнити сутність поняття «міжетнічна взаємодія»; відтворити структуру цього феномена з акцентуацією на основних її компонентах; проаналізувати умови її реалізації та спроектувати можливі наслідки міжетнічної взаємодії.

Отже, звернемося до визначення самого явища «міжетнічна взаємодія». На наш погляд, воно адекватно подане у виданні «Етнічність. Глосарій»: «Міжетнічна взаємодія - це взаємодія представників різних етносів, які проживають у межах одного етнополітичного організму (держави), через

безпосередні й опосередковані контакти на індивідуальному й груповому рівнях в усіх сферах суспільного життя, у результаті яких здійснюється обмін етнічною інформацією й під впливом котрих формуються уявлення один про одного (етнічні стереотипи), корегуються уявлення про самих себе (етнічні автостереотипи) та формується відповідна етнонаціональна ситуація у конкретній країні» [3, 99-100]. Таке трактування поняття «міжетнічна взаємодія», базуючись на теорії інтеракціонізму [1; 7] та її інтерпретації стосовно етнонаціональних процесів, представлених у працях, передусім, зарубіжних дослідників (С.Арутюнов, Ю.Бромлей, С.Джільман, Л.Дробіжева, Р.Бретон, В.Коннор, Р.Коен, В.Козлов, С. Ліберзон, Р.Лугман, В.Ріггс, П.Роуз, Е.Сміт, Р.Шермерхорн тощо) та певною мірою українських (Л.Аза, О.Даниленко, І.Данилюк, В.Євтух, Г.Кисла, А.Ручка, В.Трощинський), подас цілісну картину цього складного феномена й дозволяє аналізувати його у контексті етносуспільної ситуації тієї чи іншої поліетнічної країни. При цьому варто зазначити, що у процесі взаємодії носіїв різних етнічностей відбувається різного роду інтенсивності обмін етнічною інформацією (від слабкого, який практично не залишає сліду у ментальній пам'яті тих, хто взаємодіє, до такого рівня, за якого під впливом цієї інформації формуються уявлення один про іншого й виробляється та чи інша позиція у ході взаємодії). Звернемо увагу на те, що поки що цей бік міжетнічної взаємодії не достатньо представлений у дослідженнях з етнічної проблематики.

Безумовно, кожне складне явище можна адекватно осягнути, якщо з'ясовані зміст та функції його складових компонентів, тобто, коли стане зрозумілою його структура. Таким чином, визначення структури міжетнічної взаємодії є ключовим моментом в аналізі цього явища й це дасть змогу виявити наслідки процесу взаємодії на тому чи іншому відрізку його протікання. На нашу думку, українські дослідники зробили вдалу спробу у цьому напрямку, подавши таку структуру міжетнічної взаємодії: міжетнічні контакти, міжетнічне спілкування, міжетнічні зв'язки, міжетнічні відносини [2, 145]. Кожен із названих компонентів виконує свої функції, котрі реалізуються у залежності від ситуацій, у яких відбувається міжетнічна взаємодія. Характер їх реалізації залежить також від взаємодії між собою самих компонентів та силового поля їх дії, зокрема, й їх впливу один на другого.

Коротко зупинимось на змістові та функціях названих вище компонентів міжетнічної взаємодії. Міжетнічна взаємодія починається із міжетнічних контактів, які є найпершою й найпростішою ланкою міжетнічної взаємодії. Однак саме вони починають формувати її фундамент. Ці контакти виникають при зустрічі носіїв різних етнічностей і, зазвичай, носять спорадичний, тимчасовий (переважно короткотривалий) характер. Прикладом у цьому плані можуть бути контакти, які виникають під час

короткотривалих зустрічей на вулиці, у транспорті, під час проведення масових заходів. Зазвичай, такі контакти не мають свого продовження й обмін етнічною інформацією є надто слабким, спорадичним й він не створює системного поля для взаємодії, хоча, як ми зазначали вище, вони все ж таки закладають, можливо, на підсвідомому рівні певний ґрунт для накопичення етнічної інформації не лише у поточному моменті, але і у майбутньому.

Наступним рівнем (компонентом) міжетнічної взаємодії є міжетнічне спілкування. Характерними його рисами виступають елементи певної системності, повторюваності, відтворення й розширення попередньої інформації. У результаті цього трансформується як саме поле взаємодії (воно розширюється, наповнюється новим змістом, у ньому виникають усталені ареали, етноконтактні зони тощо), так і сила дії етнічної інформації, носіями якої є ті чи ті актори міжетнічного спілкування (остання залежить, передусім, від згуртованості етнічної спільноти, її можливостей зберігати й виявляти свою етнічність й силового поля етнічності партнера по спілкуванню).

Що ж до двох інших компонентів міжетнічної взаємодії – міжетнічних зв'язків та міжетнічних відносин, то вони є продовженням міжетнічних контактів і міжетнічного спілкування на якісно новому рівні. Перші (міжетнічні зв'язки) представляють собою такий етап у міжетнічній взаємодії, коли відбувається синтез накопиченої інформації, що бере участь в обмінах, остаточно формується поле взаємодії й визначаються ролеві пріоритети акторів міжетнічної взаємодії, виокремлюються її структуроутворюючі елементи й з'являються (спорадично чи цілеспрямовано) елементи етнополітичного менеджменту, котрі концентруються на проблемах міжетнічної взаємодії через інституалізовані органи (державне управління та громадські організації етнічних спільнот). А підставою для появи вищеописаних характерних рис міжетнічних зв'язків є обсяг (зазвичай, великий масив) інформації, яка бере участь у взаємодії та значної кількості акторів-носіїв цієї інформації, як індивідуальних, так і колективних (в останньому випадку представлених етнічними організаціями) [10]. Для узагальненої картини розуміння сутності міжетнічних зв'язків як важливого компонента структури міжетнічної взаємодії необхідно згадати ще кілька принципів моментів. Дослідники етнонаціональних процесів звертають увагу на те, що усі перелічені вище структурні компоненти міжетнічної взаємодії реалізуються на двох рівнях – індивідуальному та груповому (колективному) безпосередньо (скажімо, пряме спілкування етнофорів у етноконтактній зоні) чи опосередковано (наприклад, через засоби масової інформації) [2, 145-146]. Міжетнічні зв'язки не є винятком у цій схемі. Однак наші спостереження (й цьому ми знаходимо підтвердження у дослідженнях вище згаданих авторів) дають можливість говорити про деякі особливості реалізації міжетнічних зв'язків,

зокрема, про те, що вони здійснюються, переважно, на індивідуальному рівні, принаймні, можна припустити, що саме у такому режимі відбувається найбільш інтенсивний обмін етнічною інформацією (подеколи, можливо, емоційно забарвлений з чітко вираженими етнічними маркерами). Щоправда, тут присутній і колективний рівень, який представлений, зазвичай, лідерами етнічних спільнот через інституалізовані органи – їх громадські організації й котрий, зазвичай, виявляється під час двосторонніх та багатосторонніх заходів (що самі по собі є елементами міжетнічної взаємодії на рівні міжетнічних зв'язків) та в оприлюдненні позиції тих чи тих етнічних спільнот (знову ж таки лідерами чи керівними органами цих спільнот) щодо своїх партнерів.

Переходячи до компоненту міжетнічної взаємодії, який завершає її структуру, – до міжетнічних відносин, варто зазначити такі його характерні риси: міжетнічні відносини представляють собою усталену систему, яка завершує формування структури міжетнічної взаємодії; на цьому рівні важливу роль відіграє колективний (груповий) стереотип представників різних етносів, які перебувають у постійній взаємодії, саме той, який західна етносоціологія включає у рамки антитези “ми – вони” (П.Роуз). Особливістю цього компоненту міжетнічної взаємодії є те, що значна частина інформації, яка бере участь в обмінах, поступає не через безпосереднє спілкування та зв'язки її носіїв, а опосередковано – завдяки засобам масової інформації, художній та публіцистичній літературі, де містяться відомості про інші етнічні спільноти, які великою мірою, за нашими переконаннями більшою мірою, ніж інформація, накопичена у процесі безпосереднього спілкування, слугують основою для формування того чи іншого образу (стереотипу) партнера (партнерів) міжетнічної взаємодії.

У процесі міжетнічної взаємодії виникає чимало ситуацій й явищ, котрі не завжди можна вмістити у структуру, описану вище. Вони часто-густо є наслідком міжетнічної взаємодії, або ж чинниками, які стимулюють взаємодію й спрямовують її у тому чи іншому напрямку. У нашому випадку мова може йти, скажімо, про: багатоетнічність та багатокультурність, які на сьогодні є данністю практично усіх країн світу; етнокультурну та етнопсихологічну дистанції, що формувалися впродовж тривалого часу й стали продуктом певної відмежованості від тісного спілкування та існування етнічних стереотипів (подеколи й негативних), які, до речі, склалися у результаті обмеженості чи браку інформації про чинного чи потенційного партнера взаємодії; місцегенацію чи міксацію, які вносять своєрідність у процес міжетнічної взаємодії, змішуючи біологічно й просторово носіїв різних етнічностей; адаптацію, акультурацію, асиміляцію, інтеграцію, маргіналізацію, міжетнічний антагонізм, міжетнічний діалог, міжетнічний конфлікт, міжетнічну толерантність тощо, які творять проблемне поле

міжетнічної взаємодії, які (деякі із них) є одночасно і продуктом процесу взаємодії й її результатом.

Перед тим, як перейти до умов реалізації міжетнічної взаємодії, власне, просторів, варто, на наш погляд, звернути увагу на кілька важливих моментів, врахування яких додає до розуміння сутності цього феномену: а) зазвичай, міжетнічна взаємодія – це багатосторонній процес, оскільки в силу поліетнічності переважної більшості країн сучасного світу участь у ньому беруть представники багатьох етнічних спільнот; б) міжетнічна взаємодія, зазвичай (і Україна тут не є винятком), відбувається у двох напрямках: домінуюча етнічна спільнота (більшість) – меншинні спільноти; етнічні меншини – етнічні меншинні (такими вони є у загальнодержавному контексті). Аналізуючи функціональні можливості компонентів структури “міжетнічної взаємодії”, важливо також пам’ятати, що вона реалізується на побутовому рівні, у процесі виробництва, суспільно-громадської діяльності представників етносів, які, скажімо, проживають в Україні, участі у політичних процесах. Тобто, перед нами стає завдання вивчення специфіки виявів міжетнічної взаємодії у конкретних соціальних, економічних, культурних, політичних обставинах. Тому поряд з розробкою теоретичної схеми міжетнічної взаємодії питання про реалізацію її структурних компонентів представляє надзвичайно важливу дослідницьку проблему методологічного плану. Передовсім, це дає змогу виявити інтенсивність процесів етнічної адаптації, акультурації, маргіналізації та іншого роду етнооб’єднувачих та етнодеференціюючих процесів, які є об’єктивною закономірністю міжетнічної взаємодії.

Також підкреслимо ще одну, на наше переконання, важливу обставину: кульмінаційними й найбільш насиченими етнічною інформацією у міжетнічній взаємодії є два її аспекти – міжетнічний конфлікт і міжетнічний діалог. Перший із них представляє згусток негативних явищ, які накопичуються у взаємодії представників різних етнічних спільнот (а на рівні «домінуюча більшість – етнічна меншість» до стану негативності багато додає неадекватна етнонаціональна політика держави, на терені якої відбувається міжетнічна взаємодія). Ці явища мають здатність найбільш гостро виявлятися у кризових ситуаціях, пов’язаних з соціально-економічним розвитком країни, та під час загострення змагання представників етнічних спільнот за престижні ніші в усіх сферах суспільного життя, передусім, соціальній, політичній, культурній. Другий аспект – міжетнічний діалог - заряджений позитивним потенціалом, реалізація якого своїм наслідком має міжетнічний мир у поліетнічному суспільстві й завдяки цьому значною мірою стимулює його прогресуючий розвиток.

Як один, так і другий ключові аспекти (а також й інші) міжетнічної взаємодії, котрі справляють вирішальний вплив на її перебіг та наслідки (як, до речі і сама міжетнічна взаємодія), реалізуються у певних просторах. За

визначенням українських дослідників, «простір – це структуроване певними межами розміщення різного роду об'єктів та предметів, однією з найхарактерніших рис якого є можливість виміряти дистанцію між ними» [3, 122]. До цього у нашому контексті, вочевидь, варто додати наступне: будь-який простір тією чи іншою мірою (а тим більше у контексті міжетнічної взаємодії) соціально маркований [5]; у ландшафтно-географічному сенсі, який релевантний до розгляду нашого феномену, простір, котрий можна розглядати як і сукупність менших одиниць, надає можливість не тільки виміряти дистанцію між об'єктами, предметами, додамо, та явищами, але й створює умови для взаємодії один з одним. Спираючись на згадані характеристики простору у застосуванні до нашого аналізу, під терміном «простір міжетнічної взаємодії» ми пропонуємо розуміти поле, у межах якого відбуваються контакти, спілкування, зв'язки, відносини як між носіями різних етнічностей, так і самих етнічностей на рівні етнічних спільнот. Саме поняття «простір міжетнічної взаємодії» конструктивно розглядати з точки зору фізичного (й до певної міри ландшафтно-географічного) структурування.

Серед частин простору, про який йде мова у даній статті й який ми схильні поки що обмежити його фізичним виявом, зокрема, є: а) простір міста (вулиці, ринки, магазини, будинки, у яких мешкають носії різних етнічностей та культур); б) поля, структуровані професійною зайнятістю (робочі місця, навчальні заклади та інші освітні установи); в) культурно-розважальні центри (молодіжні клуби, спортивні установи, культурні); г) соціальні центри; д) релігійні установи, музеї, бібліотеки тощо. До речі, досліджуючи функціонування сардинської мови в етнологістичному просторі Італії, мені вже доводилося звертатися до структурування фізичного простору, у якому, з одного боку, зберігається сардинська мова (за умови монолінгвістичного середовища), а з другого, він стає сприятливим полем для мовної маргіналізації (за умови поліетнічного середовища), або ж мовної асиміляції (за умови домінування одного мовного середовища над іншим, у згаданому випадку, італійського над сардинським) [4].

Кожна із названих частин фізичного простору міжетнічної взаємодії має свою роль, яка визначається особливістю їх функціонального навантаження. Так, простір міста при його адекватному плануванню й архітектурно-соціальному наповненні створює умови, передусім, для безпосереднього обміну етнокультурною інформацією – тут реалізуються міжетнічні контакти та міжетнічне спілкування. Натомість професійно структуровані поля є тими частинами простору, які, відзначаючись значною стабільністю, принаймні, впродовж певного часу, надають можливість реалізуватися, як міжетнічним контактам, міжетнічному спілкуванню, так і міжетнічним зв'язкам, тобто тут циркулює значний масив етнокультурної інформації

(скажімо, під час читання спеціальних курсів з історії та культури різних народів, етнічних спільнот), є велика кількість реципієнтів цієї інформації [8]. До того ж, інтелектуальний рівень учасників діалогу, зокрема у вищих навчальних закладах, (якщо і не стовідсотково, то значною мірою) дозволяє його інтенсифікувати й добиватися вагомих результатів. Більше того, сам навчальний процес сприяє нарощуванню не лише професійних, але й загальноосвітніх, знань. Професійно-виробнича діяльність також, серед іншого, інтенсифікує обмін етнічною інформацією, оскільки у сучасних суспільствах дуже часто перебувають поряд носії різних етнічностей, які тим чи тим чином спілкуються й встановлюють тривалі й досить стійкі колективи. Помітну роль у міжетнічній взаємодії відіграють культурно-розважальні центри, оскільки вони є акумуляторами значного масиву інформації, зазвичай, багатокультурницької; вони виступають трансляторами цієї інформації до відвідувачів таких установ. Ця їх помітна роль підсилюється ще й силою візуальності, скажімо, творів мистецтва; емоційністю розважальних заходів тощо.

На думку фахівців, останнім часом структурувався й віртуальний фізичний простір, у котрому реалізується міжетнічний діалог, це – засоби масової інформації й комунікації [9, 9-10]. Цікавим явищем у міжетнічній взаємодії є віртуальний компонент простору – електронні засоби масової інформації – він відкриває необмежені можливості опосередкованому обміну інформацією: «вони відтворюють культурне розмаїття суспільства, вони вводять культуру у контекст повсякденного життя й таким чином можуть забезпечити платформу для існування різноманітних перспектив, з якими їхні читачі, глядачі, або ж слухачі не мають можливості контактувати щодня» [9, 32].

Можна погодитися з дослідниками, що міжетнічна взаємодія різним чином може впливати на розвиток етнонаціональних процесів у поліетнічних країнах, як у напрямку інтегративності, так і дезінтеграції, може консолідувати суспільства, а може вносити сепаратистські й конфліктогенні моменти в етнонаціональну ситуацію. У контексті такої різновекторної й різнопланової дії феномену «міжетнічна взаємодія» великої ваги набирає менеджмент міжетнічною взаємодією, який є складовою частиною етнополітичного менеджменту. Його можна визначити як структуроване управління взаємодією представників різних етнічних спільнот, носіїв різних етнокультурних традицій, різної етнічної ментальності.

Висновок. Поняття «міжетнічна взаємодія» відтворює складне соціальне явище в етнонаціональному розвитку поліетнічних країн сучасного світу, зокрема воно притаманне і Україні, оскільки на її території проживають і тією чи іншою мірою взаємодіють представники майже 130 етносів. З досить відчутною силою й інтенсивністю взаємодія виявляється у місцях компактного розміщення етнічних спільнот, в етнічних ареалах та

етноконтактних зонах. Вона чітко структурована й кожен компонент структури міжетнічної взаємодії взаємопов'язаний з іншим й виконує важливу, притаманну йому, роль у залежності від соціальної, політичної та культурної ситуації. Міжетнічна взаємодія здійснюється у широкому географічному просторі, не обмежуючись лише межами етнополітичного організму (державі), у якому мешкають представники етнічних спільнот, але й виходить за його межі – на міжнародний рівень, оскільки, зазвичай, частини багатьох етносів, присутні не в одній, а у кількох країнах. Міжетнічна взаємодія здійснюється у різнопланових просторах, які представляють собою територіально-організовані, професійно структуровані, віртуально об'єднані етнічно марковані конструкти.

Література

1. Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию. – СПб.: Алетея, 2000.
2. Етносоціологія. Терміни та поняття. Навчальний посібник. – Київ: Фенікс, 2003.
3. Євтух Володимир. Етнічність. Глосарій. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009.
4. Євтух Олексій. Сучасний статус та функціонування сардинської мови в етнолінгвістичному просторі Італії (за даними соціологічного дослідження) // Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки. - Випуск 8. – Київ, ВПЦ «Київський університет», 2007.
5. Літвінов С.В. До перспективи соціології простору // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. – Київ, ВПЦ «Київський університет», 2005.
6. Саган О. Н., Пилипенко Т. І. Європейські пріоритети державної етнонаціональної політики України. Рамкова конвенція про захист прав національних меншин. – Київ, 2008.
7. Blumer H. The Methodological Position of Symbolic Interactionism // Blumer H. Symbolic Interactionism. Perspective and Method. – Berkley: University of California Press, 1969.
8. Diversity in Action. Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe/ Edited by Anna-Maria Biro and Petra Kovacs. – Budapest, 2001. – P. 353.
9. White Paper on Intercultural Dialogue «Living Together as Equals in Dignity». - Strasbourg, 2008. - P. 9-10.
10. Yevtukh Volodymyr. The Role of Government and NGO's in the System of Ethnopolitical Management in Ukraine. Document on «Civil Society Relations/Partnerships: Ethnopolitical Management». Education Policy and Minorities/Pilot Project – Ukraine. Final Report. – Strasbourg, 2002.

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ»

У статті розглянуто основні концепції, які дозволяють окреслити особливості змісту етнолінгвістичного простору України. Сформульовано визначення поняття «етнолінгвістичний простір України». Визначено основні його виміри та співвідношення з іншими просторами. Проаналізовано сучасні наукові пошуки загального соціокультурного спрямування задля більш повного вивчення теоретичних та у подальшому практичних можливостей етнолінгвістичного простору України.

Ключові слова: етнолінгвістичний простір України, міжетнічна взаємодія, поліетнічність, міжкультурна взаємодія, етнічні спільноти.

The article emphasizes the main features of ethnolinguistic space of Ukraine. Definition of the concept “ethnolinguistic space of Ukraine” has been formulated. Main dimensional characteristics of ethnolinguistic space of Ukraine and their correlation with other spaces have been determined. It has been embraced some modern scientific researches of general sociocultural direction in purpose of better understanding theoretical and practical possibilities of ethnolinguistic space of Ukraine.

Keywords: ethnolinguistic space of Ukraine, ethnical interaction, multiethnicity, cross-cultural interaction, ethnic groups.

Актуальність проблеми. Враховуючи сучасні тенденції у визначенні перспектив етнонаціонального розвитку країн з поліетнічним складом найактуальнішим є питання функціонування різних мов у межах однієї і тієї ж країни. Останнім часом все частіше до цієї проблеми звертаються соціологи та лінгвісти, пропонуючи розглядати її у межах «етнолінгвістичного простору». Варто зазначити, що пропозиції розгляду будь-яких соціальних та культурних явищ у рамках простору набувають все більшої підтримки серед дослідників. Ця тенденція не оминає і етномовні явища та процеси у різних країнах світу, зокрема європейських.

Мета: дослідити вплив етнолінгвістичного простору на соціальні відносини в сучасній Україні на основі аналізу процесу формування етнолінгвістичного простору України.

За даними соціологів, сучасний світ за етнічним складом є надзвичайно строкатим. Сьогодні на етнополітичній карті світу практично не можна віднайти етнічно однорідні країни. Лише 12 держав (9%), де основна етнічна більшість складає приблизно 100%, умовно можна вважати етнічно